

## Kőváry Endre festőművész (1832–1918)

A régi erdélyi családok kedvelt portréfestője volt, de képei ma már inkább csak közgyűjteményekben láthatók. Egyházi (püspöki, teológiai) dísztermek falán örök időtlenségben őrzik művei a vásznakról reánk tekintők arcvonásait. Múzeumi raktárakból legfennebb restaurálás után lehetne a hányattatásoktól megviselt portréiból bármelyiket is bemutatni; vázlatkönyvének rajzai az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Kézirattárából 1941-ben kerültek utoljára kiállításra.

Igencsak nemes hangzású a Kőváry név Erdély és Kolozsvár történetében. A festő bátyja, Kőváry László történétíró és statisztikus, az Erdélyi Múzeum megálmodója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Híre-neve mindig előtte járt az öccsének, és mára földeríthetetlen, hogy ez a primátus a kisebbik testvért, a festőt nyomasztotta volna-e. Családi neveltetésük a testvéreket – haton voltak, négy fiú és két leány – egyébként is a munkaszeretetre, a választott szakmájukban való jelességre predesztinálta. László jogi pályáról kapcsolódott be a viharos közéletbe, s lett szülőföldje múltjának kutatója. Józsat, a legidősebbet, a korán elhunyt testvért költői ambíciók hevítették. Mihályt, a kolozsvári ügyvédet a magyar kardvívás élvonalbeli mestereként tartja számon a sporttörténet. Endre, a későbbi festő hazafias lelkesedéssel szinte még gyermekként állt be a szabadságharc honvédői közé.

Kőváry Endre<sup>1</sup> köztiszteletnek örvendő unitárius család gyermekeként Tordán (pontosabban Újtordán) született 1832-ben.<sup>2</sup> Apja, Kővári József a tordai szűcsök céhmestere volt.

Iskoláit szülővárosában az Unitárius Algimnáziumban kezdte, majd Kolozsvárra került válásfelekezete, az unitáriusok nevezetes kollégiumába. Teológus lett, papnak készült, mikor közbejötték a forradalom eseményei. Őrmesterként küzdött a szabadságharcban. 1849. augusztus végén Kazinczy Lajos tábornok honvédeivel tette le Zsibónál a fegyvert az oroszok előtt. Akkor mindössze tizenhét éves volt.

Ezután, korábbi szándékát megváltoztatva, festészetet kezdett tanulni. Egész komolysággal a művészpálya mellett kötelezte el magát. Kezdeti rajzi-anatómiai ismereteit Pesten szerezte, de hogy kinek az irányításával, arról nem maradt följegyzés. Az mindenképpen bizonyítható, hogy mesterétől vagy tanítóitól szakszerű, akadémiai jellegű eligazítást kapott. Vázlatkönyvének 1852-ből megmaradt korai rajzai erről tanúskodnak. A ceruzarajzok között száj- és orrtanulmányok, női modellekről (szemből és profilból) készült skiccek, egy fiatal lány finoman megrajzolt portréja és egy kardot tartó kéz biztosan rögzített képe sorakozik egymás mellé.<sup>3</sup>

Útja innen az akkori idők gyakorlata szerint a Bécsi Akadémiára vezetett. Lyka Károlynak a német Thieme–Becker lexikonban róla írt szócikke szerint 1857-ben már biztosan a császárváros művészeti akadémiáján tanult.<sup>4</sup> Szó szerint megerősítik ugyanezt az erdélyi sajtóban róla megjelent első tudósítások. A Kolozsvári Közlöny 1859-es híradása szerint Kőváry Endre „már két év óta képezi magát Bécsben a képzőművészetek akadémiáján”.<sup>5</sup>

Bécsbe érkezése idején készülhetett egy különösen érdekes rajza, mely évre és napra pontosan datált. A rajzlapon a romantika úttörő mesterének, Delacroix-nak portréját örökítette meg,

<sup>1</sup> A festő, éppúgy, mint bátyja, hol y-nal, hol i-vel (Kővári) írta a nevét.

<sup>2</sup> Művészeti lexikonok szócikkei csak születésének évét közlik, a hónap és nap pontosítása nélkül. A kiegészítésre, minden igyekezet ellenére, alig van remény. A tordai anyakönyvek az 1944-es orosz bevonuláskor elpusztultak. A festő szüleinek (Kővári József és Miklós Kata) Újtordán, a Szaniszló utcában volt családi házuk.

<sup>3</sup> A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár rajz- és metszetgyűjteményében (Colecția de stampe), XXV/52–56.

<sup>4</sup> Thieme–Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Band 21, Leipzig 1927. (Megjelölt forrás: Matrikel d. Wiener Akad.)

<sup>5</sup> *Kőváry Endre*. Kolozsvári Közlöny, 1859. március 27. IV. évf. 25.

vele szemben egy női képmással. Már életes, szép a rajz, kifejező képe a dús hajjal, kis állszakkal ábrázolt festőfejedelemnek. Alatta a felirat, majd a dátum: „Eugene Delacroix festő”, „február 3-án 1856”.<sup>6</sup> A Delacroix-portré alighanem csupán egy másolat, de így is érdekes, mert Kőváry tájékozottságára és alkotói vonzódásaira utal. Még korábban Pesten Munkácsyval került kapcsolatba. Több időt töltött a pályakezdő Munkácsy társaságában, aki egy nemzedékel fiatalabb volt nála.

A bécsi éveket messzemenően kihasználta arra, hogy képtárakat, gyűjteményeket látogasson. Mint ez más pályatársakra is jellemző volt, klasszikusok műveinek másolásával igyekezett régi korok festészeti technikájával és kompozíciós megoldásaival megismerkedni. Ezekből a hazahozott képekből, kópiákból állított ki első ízben az 1859-es év tavaszán. A Kolozsvári Közlöny fentebb idézett híradása arról tudósított, hogy Stein János könyvkereskedésében mutatott be a Bécsben készült művészi másolatokból, köztük egy Raffaello nyomán festett képet.<sup>7</sup> Valamivel későbből, 1860-ból maradt meg apjáról festett kisméretű képe (akvarell és ceruzarajz), mely gyermeki szeretettel örököltette meg a családfőt, a nem sokkal később, 1861 őszén elhunyt Kővári Józsefet.<sup>8</sup>

Önálló munkáival, feltehetően első ízben, 1864-ben mutatkozott be Kőváry. A tárlatot november 1. és 6. között a kolozsvári Nő-Egylet szervezte a Vigadó (az erdélyi diétáknak is helyet adó Redut) emeleti termeiben. Olyan szokatlan eseménye volt ez még az akkori erdélyi társadalomnak, hogy például a Kolozsvári Közlöny első oldalas tudósításban számolt be róla.<sup>9</sup> Három művész mutatkozott be az abszolutizmus korabeli város közönségének: Barabás Henriette (a festő Barabás Miklós leánya), aki rövid ideig férjével Kolozsváron élt, 13 olajképét, Kissolyosi Simó Ferenc, a Kolozsvári Normál Rajzoda tanára 2 festményét és Kőváry Endre meghatározatlan számú, több munkáját mutatta be. Kőváry képei között a kor neves publicistája, K. Papp Miklós a festőnek Bécsből hazahozott egyik kópiáját („egy belvederi csinos másolatot”), *Búsuló leány* című életképét és egy gyümölcscsendéletét említi.

Magára Barabás Miklósról is hálásan emlékezett a festő. Biztatást kapott tőle tanulmányai és munkája folytatására. Egy alkalommal az akkor már idős mester Kővárynak cigánycsaládot ábrázoló festményéről mondott elismerő szavakat.

A kiegyezés után kapott igazán lendületet Kőváry Endre pályája, portréfestői termékeny munkássága. Akkor már évek óta Kolozsváron élt (1860-tól telepedett le végleg a városban), és a sajtó mindvégig tudósítások sorában számolt be tevékenységéről. Ám a név szerint említett alkotások természetesen csak egy kisebbik részét képezik a megrendelésre készült műveknek.

Az 1877-es év decemberében fiatalabb festőkollégájával és unitárius hitfelekezeti társával, Sárdi Istvánnal a kolozsvári „ipar- és ipartörténelmi kiállításon” mutattak be festményeikből. Ezen Kővárynak Zsigmond Elekről, Nagy Ferencről, Graef Edéről és nem utolsósorban Teleki Sándorról, Petőfi egykori barátjáról festett portréit említik.<sup>10</sup> 1880-ban Polcz kolozsvári papírkészítő kirakatában állította ki báró Kemény Ferencről, Nagy Lajos unitárius lelkészről, a kollégium tanáráról, Adler Rózáról festett képeit és Kőváry Mihálynak (testvérének) gyerme-

<sup>6</sup> A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár rajz- és metszetgyűjteményében, XXV/56.

<sup>7</sup> Stein János (1814–1886) könyvtáros és nyomdász-kiadó nevezetes könyvesboltja Kolozsvár központjában írók és művészek számon tartott találkozóhelye volt.

<sup>8</sup> A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár rajz- és metszetgyűjteményében, XXV/30. – A szülőknek egyébként fiuk, Kőváry László hozzájárulásával az őtordai temetőben díszes emlékoszlopot emeltek.

<sup>9</sup> K. Papp Miklós: *A nő-egylet tárlatára*. Kolozsvári Közlöny, 1864. november 8. IX. évf. 132. 1–2.

<sup>10</sup> Justus: *Kolozsvári ipar- és ipartörténelmi kiállítás*. Kelet, 1877. december 20. VII. évf. 291.

kéről készült portróját.<sup>11</sup> Festményeknek ilyenformán történő „közszemlére tétele”, nagyobb üzletek kirakatában való kiállítása megszokott gyakorlat volt végig a 19. században.

Köváry festői renoméjét igencsak emelte egy megtisztelő közületi rendelés 1879-ben. Az uralkodópár ezüstlakodalma alkalmából tőle rendelték meg I. Ferenc József életnagyságú képét huszártábornoki egyenruhában. Festményét a kolozsvári városháza nagytermében helyezték el.<sup>12</sup>

Többen vidékről is hozzá fordultak arckép-megrendelésekért. A szamosújvári örmény katolikus egyház előljárói például őt kérték fel, hogy számukra az elhunyt Lukácsy Kristóf (1804–1876) főesperesnek, az erdélyi örménység jeles kutatójának portróját megfesse. Köváry, egy híradás szerint, 1877 júliusában a kép befejezésére Szamosújvárra utazott.<sup>13</sup>

Ezekből a megrendelésekből komoly jövedelme származott, amit tanári fizetése is megpótol. Egykori iskolájában, az unitáriusok kollégiumában kapott rajztanári állást. A Főtanoda értesítői szerint 1870 és 1891 között állt a rajzkatedra élén; ugyanott, ahol korábban öt évig Sárdi István működött. Szabadkézi és mértani rajzra oktatta a gimnáziumi növendékeket.

Amint anyagi helyzete megszilárdult, bérelt műtermét (melyet 1863-ban a Híd utca 315. szám alatt nyitott meg) feladta, és saját házában rendezkedett be. Annyira keresett festő volt, írta róla évekkel később a Kolozsvári Közlöny, hogy bármily képtelenségnek, sőt nevetségesnek hangzik, „risum teneatis – magyar festő létére házat is vett művészetéből”.<sup>14</sup>

Kicsit árnyalja ezt a derűs képet, hogy háztulajdonosi státusba módos testvére, Köváry László támogatásával jutott. Ez a ház a Sétatér (később Bartha Miklós) utcában ma is áll.<sup>15</sup> Ugyanolyan kertje lehetett, csak kisebb, mint az utcának a Sétatér felé eső részén a nagy híró fotográfusnak, Veress Ferencnek. Veress-sel egyébként Köváry a kezdetektől a legjobb kapcsolatban állott. Fényképész műtermének kirakatában állította ki 1875-ben egyik festményét, a már említett gyakorlat szerint.<sup>16</sup> A kép Mátrai B. Ferenc színművészt ábrázolta a *Mondecanus* tragédia címszerepében. Tipikus színpadi szerepkép volt tehát, amilyen nem is egy készült, szintén a kor szokásainak megfelelően.



Köváry Endre: *Böloni Farkas Sándor* (olaj, vászon, 70x58,5 cm, jelzés nélkül. A kolozsvári Unitárius Püspökség tulajdona. Ltsz. UE. 643.)

<sup>11</sup> *Köváry Endre*. Kelet, 1880. március 31. X. évf. 73. 3.

<sup>12</sup> *Köváry Endre*. Magyar Polgár, 1879. április 23. XIII. évf. 92. 3.

<sup>13</sup> *Köváry Endre*. Magyar Polgár, 1877. július 12. XI. évf. 157. 3.

<sup>14</sup> Kolozsvári Közlöny, 1883. március 1. II. évf. (Új folyam) 48. 3.

<sup>15</sup> „Kövári Endre képiró” lakását az 1899. évi kolozsvári cím- és lakásjegyzék a Sétatér utca 8. szám alatt jelzi. A későbbi kimutatásokban (1910, 1914), feltehetően a telekosztások miatt az ingatlan a Bartha Miklós (volt Sétatér) utca 12. szám alatt szerepel.

<sup>16</sup> *Veress Ferenc*. Kelet, 1875. augusztus 13. V. évf. 184. 727.



Kőváry Endre: *Kovács János portréja* (olaj, vászon, 75x59,5 cm, jelzés nélkül. A kolozsvári Unitárius Püspökség tulajdona. Ltsz. UP. 61.)

A festő legkorábbi ismert képmását a fényképész Marselek Ferencnek 1860 körül készült felvétele őrzi számunkra. Tipikus 19. századi alkatú, délceg, egyenes tartású férfi áll előttünk a régi fotográfián. Széles, magas homlokát dús haj keretezi, bajuszt és kis állszakállt visel. Öltözéke hosszú, gombos redingót és lábszárközépig érő csizma.

A lassan éledező erdélyi művészeti életnek fontos mérföldköve volt az 1883-ban szervezett első kolozsvári csoportos kiállítás.

A város befogadókészségét honorálva az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat gróf Zichy Jenő közreműködésével 43 művész közel 250 alkotását hozta le a nagy sajtóvisszhanggal fogadott vidéki tárlatra. A megfelelőnek látszó terem kiválasztása és a terep előkészítése a kolozsváriakra várt.<sup>17</sup> Ebben a munkában az akkor még igen kisszámú kolozsvári művészközösség éppúgy részt vett, mint az építész Pákei Lajos, a fotográfus Veress Ferenc s az akkor már tíz éve működő egyetem néhány tanára. Menet közben született döntés arról, hogy a kolozsvári festők munkáikkal csatlakozzanak a Pestről érkezettekhez.

Így nyílt meg 1883. február elején a Bel-Farkas utcai Katolikus Líceum emeleti dísztermében és a rajzteremben az egy hónap alatt mintegy 2000 látogatót vonzó kiállítás. A pestiek többnyire a műcsarnokbeliek közösségét vontatták föl. Olyan ismert festők műveit mutatták be, mint Ébner Lajos, Eisenhut Ferenc, Feszty Árpád, Karlovszky Bertalan, Ligeti Antal, Margitay Tihamér, Mészöly Géza, Spányi Béla, Thán Mór. Mellettük állított ki, de külön teremben 40 munkával a kolozsváriakat képviselő három festő: Kőváry Endre, Melka Vince és Sárdi István. Közöttük Kőváry volt a legidősebb, Melkával egy nemzedékbeli, míg az 1843-ban született Sárdi a legfiatalabb.

Az élete deléhez ért Kőváry ezt az alkalmat választotta, hogy teljes műfaji regiszteren adjon számot addigi munkásságáról. Nagyobb súllyal portréival volt jelen, köztük K. Papp Miklósnéról festett arcképével, az etnográfiai érdekességű *Kalotaszegi leány* című festményével és korai, az erdélyi román népéletből vett zsánerképeivel. Utóbbiak között *Első lopás* és *Szerelmi nyilatkozat* című alkotásait említik a beszámolók.<sup>18</sup>

Pár évvel később, 1890-ben a Képzőművészeti Társulat újabb vidéki kiállítást szervezett. Ennek során az erdélyi részeken Kolozsváron és Brassóban léptek föl. Telepy Károly, a szervezet fáradhatatlan titkára és műtárosa ezzel a kezdeményezéssel azt is ösztönözni szerette volna, hogy a művészeti élet vérkeringésébe a fővárostól távol élő alkotók minél jobban, hatékonyabban bekapcsolódhassanak. Így az természetes volt, hogy a vidéken élő festők most már

<sup>17</sup> *Képzőművészet*. Magyar Polgár, 1883. január 14. XVII. évf. 11. 4.

<sup>18</sup> *A kolozsvári képművészeti kiállítás*. Ellenzék, 1883. február 8. IV. évf. 31. 1–2.

minden elkülönülés nélkül részt vegyenek a tárlaton. Kolozsváron a tornavívoda termében az említett év tavaszán megnyílt kiállításon a helyi festők között Kövály Endre (*Női arckép*), Sárdi István és Peielle Róbert képeiből láthattak.<sup>19</sup>

Leginkább nyitottnak az 1894-ben alakult Nemzeti Szalon bizonyult. Első vidéki kiállítását az egyesület Kolozsváron már a következő év tavaszán megrendezte. A város akkor már a rohamos építkezések és millenniumi készülődések lázában égett. A Nemzeti Szalon tárlatának látványos előkészületei és ünnepi megnyitása igencsak beleillett ebbe a hangulatba. Lejött Kolozsvárra az egyesület képviselőjében Vastagh György és Kacziány Ödön, az a két festő, aki az erdélyi viszonyokat legközvetlenebbül ismerte. Ők rendezték el a Redut nagytermében a műveket, valahogyan megküzdve a tárlatok szervezésére egyébként alkalmatlan helyiség hátrányaival, a vörösre festett falakkal, a rossz világítással. Segítséget ezúttal is a városvezető értelmiségiektől kaptak, igen hatékonyan a gyakorlati ügyekben járatos Sándor Józseftől, az EMKE főtítkárától és maguktól a helyi festőközösség tagjaitól, akik természetesen módon a kiállításnak résztvevői is voltak.<sup>20</sup> A kolozsváriakat a tárlaton Melka Vince, Kövály László, Sárdi István, Marselek Endre és Gráf Jakab képviselte. Kövály két életképével és dr. Brandt József egyetemi tanárról festett portréjával volt jelen.<sup>21</sup> Az 1895. május 19-én tartott megnyitón ott volt a Nemzeti Szalon majdnem teljes vezetősége. Vásárlások történtek, kolozsvári festőktől is.

A század legvégén az erdélyi régió egészére kiterjedő önálló művészegyesület megalakítását kezdeményezte Kolozsvár. Sokan és joggal érezték úgy, hogy az a város, ahol az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejött, ahol az ország második egyeteme és nagy múltú iskolái működtek, s az évszázados zenei-színházi kultúra tartotta ébren a szellemet, igényt tarthat erre a vezető szerepre is. Ami a megmozdulás ellen szólt, és hosszabb távon az eredményes működés gátja lett, az az országrésznek a fővárossal szembeni hátrányos helyzetéből adódott. Budapest vonzása erőteljesen érvényesült; különösen a művészetek és irodalom területén szívta el sorra az igazi tehetségeket. A szervezők kitartásán múlott, hogy a millenniumi idők lendületéből, a Mátyás-szobor fölavatásának ünnepi eseményeire időzítetten életre tudták hívni és pár évig fönntartani az Erdélyrészi Szépművészeti Társaságot.

A kolozsvári művészközösség aktív részvételével 1899 végén kezdődött meg az egyesületalakítás érdemleges szervezőmunkája. A következő év tavaszán, miután a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz fölterjesztették az alapszabályokat, az egyesület megválasztotta tisztikarát. Ebben az akkori kolozsvári művészársadalomnak szinte minden tagját bevonták. Ügyve-



A pályakezdő Kővály Endre –  
Marselek Ferenc felvétele az 1860-as évek elején

<sup>19</sup> fb.: *A képkiallítás megnyitása*. Erdélyi Híradó, 1890. április 2. III. évf. 78. 2–4.

<sup>20</sup> *A Nemzeti Szalon Kolozsvárra*. Kolozsvár, 1895. május 1. IX. évf. 99. 1; Kacziány Ödön: *Emlékeimből – A Nemzeti Szalon első vidéki kiállítása Kolozsvárra*. Pástortűz, 1930. XVI. évf. 24. 552–554.

<sup>21</sup> Dr. Brandt József orvos, egyetemi tanár portréját tanítványai megrendelésére festette Kővály 1893-ban.

zető igazgató lett az egyesület megalakításában kezdeményező szerepet játszó Peielle Róbert, titkár Veress Zoltán, igazgatósági tagok Kőváry Endre, Melka Vince, Marselek Endre, Papp Gábor, Stein János. A „világi” vezetőségi tagok között a kor szokása szerint notabilitások, politikusok szerepeltek, de több olyan értelmiségi is helyet kapott, humán vagy reál érdeklődésű ember, akikre bármilyen kérdésben támaszkodhattak. Ilyen volt a tárlatok installációjában segédkező dr. Széchy Akos és az építész Pákei Lajos.

A régiónak ez az első képzőművészeti egyesülete a Mátyás-szobor fölavatásának idején, 1902 októberében mutatkozott be. Erdélyi és magyarországi művészek közös kiállításával léptek a közönség elé. Egy év múlva ugyanilyen fölállásban az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság második és egyben utolsó tárlatára került sor.

A 19–20. század fordulóján a Sétatér (Bartha Miklós) utcában a számban gyarapodó kolozsvári művészek több műterme működött. Az öregedő Veress Ferenc, az európai rangú fotográfus műtermében egy időre fia, a festő Veress Zoltán és annak felesége, a szobrász Kozma Erzsébet kapott otthont. Közéleben állott Kőváry Endre és a vele sok éven át együtt dolgozó Marselek Endre műterme. Szemben, az utca másik oldalán az igen módos Peielle Róbert rendezkedett be. Mind a Peielle-, mind a Kőváry-ház találkozóhelye lett a közösségre, szervezeti életre vágó művészeknek.

Nagy megtiszteltetésnek érezték mindnyájan, amikor Walter Crane, az Erdélybe is ellátogató angol művész, a szecessziós mozgalmak ihlető mestere Kolozsvárra érkezése után e műtermeket sorban meglátogatta. Crane 1900. október 30-án, sűrű kolozsvári programjába iktatva előbb Melka Vince otthonát kereste föl a Beltorda utcában, majd képeket-szobrokat nézett meg Veress Zoltán, Kozma Erzsébet, Peielle Róbert és Kőváry Endre műtermeiben.<sup>22</sup>

Egy-két riportszerű írás is fölbukkan a század fordulója körüli sajtóban, amely betekintést enged a családi otthonok tartozékaként kialakított műtermekbe, megidézi hangulatukat.

Ifj. Téglás Gábor, a fiatalon elhunyt költő és publicista 1897-ben Kőváry Endre és Veress Zoltán műtermeiben járt, erről tudósította a Kolozsvár című lapot.<sup>23</sup> Kőváry, mint írja, akkor fejezte be Kőlcsey Ferencről készült portréját, melyet Szilágy vármegye törvényhatósága rendelt meg tőle. A festmény egy rézmetszet után készült. A költő kezében egy félig nyitott tekerccsel áll, melyen a Himnusz kezdő sorai látszanak. Háttérben dombos táj enyhíti a jelenet száraz klasszicitását. Műtermében látja Bethlen Katalin grófnő éppen befejezett arcképét, továbbá dr. Haller Károly és Móricz István portréit, melyek a tornavívó egyesület számára készültek. „Együtt dolgozik a vénülő mesterrel a fiatal Marselek Endre – olvassuk a tudósításban –, ki pár év előtt a müncheni akadémián Knirr és Höcker tanárok egyik legkedveltebb tanítványa volt.”

Nem sokkal később, 1900-ban a kolozsvári Újság riportsorozatban nyújtott körképet a műtermek alkotóiról. Kőváryról a névtelen tudósító a pályarajz ismert adatait mondja el, megjegyezve, hogy az idős mester Kovács Gyula portréján dolgozik a Vigadó (a Redut) számára.<sup>24</sup> E. Kovács Gyula, Kolozsvár ünnepelt színésze nem sokkal korábban, 1899-ben hunyt el, dombozműves sírköve a Házsongárdi temetőben áll.

Festők és szobrászok jutottak jelentős közületi rendelésekhez a század fordulóján a kolozsvári Unitárius Kollégium építéskor. Az új kollégium impozáns épülete a Kossuth Lajos (Belmagyar) utcában Pákei Lajos tervei nyomán 1901-ben készült el. Maga Pákei, de az egyházi vezetőség is szorgalmazta, hogy az épület dísztermének és előcsarnokának ünnepélyességét képzőművészeti alkotások is hangsúlyozzák. Így készült el és került körbe a díszterem falá-

<sup>22</sup> Murádin Jenő: *Walter Crane a száz év előtti Kolozsváron és a Kalotaszegen*. (kézirat)

<sup>23</sup> Ifj. Téglás Gábor: *Kolozsvári képirók*. Kolozsvárt, 1897. június 25. XI. évf. 142. 2.

<sup>24</sup> *Atelier látogatás*. Újság, 1900. február 14. II. évf. 44. 3.

ra az a tizenöt dombormű, melyet Veress Zoltánné Kozma Erzsébet az unitárius egyház történelmi személyiségeiről mintázott. Ugyancsak Kozma Erzsébet műve a főbejárati lépcsőház pihenőjét díszítő Brassai Sámuel-büsztt, míg azzal szemben a Berde Mózes-portrét Margó Ede budapesti szobrász tervezte, s mindkét alkotást a nevezetes újpesti Beschorner cégnél öntötték bronzba. Az egyház képviselői tanácsstermében Stein János, a fiatalabb nemzedékhez tartozó kolozsvári festő Ferencz József unitárius püspök portréját örökítette meg („Lenbach modorában”), Veress Zoltán Dániel Gábor főgondnok portréját festette meg, Kőváry Endre pedig Berde Mózesnek, az egyház jötevőjének képmására kapott rendelést.<sup>25</sup>

A Berde Mózes-portré esetében arról is tájékozódást kaphatunk, hogy az ilyen közületi megrendelések esetében körülbelül milyen honorárium illette meg a festőt. Megmaradt Kővárynak ugyanis egy beadványa, melyben az egyházi hatóságtól a festmény árának kiegyenlítését kéri.<sup>26</sup> Ez az összeg 600 koronára rúgott, amely akkor egy közepes keresetű hivatalnok félévi fizetésének felelt meg.

E képek Kőváry egy másolatát (vagy változatát) a székelykeresztúri unitárius gimnázium számára festette meg.

Idős kora ellenére a művész a századelőn is mindvégig folyamatosan dolgozott. Munkásságáról azonban mind kevesebb hír érkezett. Néhány alkalommal részt vett a budapesti Műcsarnok tárlatain. Egyetlen önálló kiállításának a Művészház egyesület adott otthont. A Budapesten az 1912-es év elején szervezett tárlatának azonban kevés visszhangja volt.<sup>27</sup> Az idő akkorra már messze túllépett a müncheni szellemű akadémizmust képviselő festészeten. Legutoljára kolozsvári művészek 1918 januárjában szervezett jótékonyági kiállítására küldött képeiből.

Aki műtermében Kőváryt fölkereste, majd mindig tanítványa, a fiatal Marselek társaságában látta dolgozni.

A fotográfus Marselek Ferenczel Kőváry sok év óta baráti kapcsolatban állott. A család festőpályát választó fiának, Marselek Endrének (1867–1941) keresztapja, nevelője, mestere volt. Ő irányította Münchenbe, hogy ott akadémiai tanulmányokat végezzen. Közben a Marselek-féle fényképészeti műterem 1894-ben átköltözött a Sétatér utca 6. szám alá, ahol a tulajdonos családi házat vásárolt magának.<sup>28</sup> Így a Münchenből kétévi tanulmány után 1895-ben hazatért pályakezdő festő már közvetlen szomszédságba került mesterével. Munkásságáról keveset tudunk. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár rajz- és metszetgyűjteményébe került akvarelljei a realista-naturalista tájképfestészet iránti érzékenységét mutatják. Több képe a régi Kolozsvár helytörténeti emlékeit örökíti meg.

Miután Kőváry Endre bátyja, László 1907-ben elhunyt, a festő magányossága még nyomasztóbb lett. Család nélkül örökös egyedüllétét akkor már valóban csak tanítványának látogatásai oldották föl. Ez időből vagy valamivel korábbról származhatnak azok a felvételek, melyeket Kolozsvár neves fényképészei, a Dunky fivérek készítettek róla. Kiváló képek a „Podmaniczky-szakállú” öreg festőről.

Kőváry Endre 1918. augusztus 3-án, 86 éves korában hunyt el,<sup>29</sup> éppen az ancien regime végét jelző történelmi korszakhatáron. Hamvai a Házsongárdi temető unitárius sírkertjében nyugszanak.

<sup>25</sup> *Három kép.* Keresztény Magvető, 1901. XXXVI. köt. 5. füzet, 787.

<sup>26</sup> Az Unitárius Egyház Gyűjtő Levéltára, Kvár 1901/207.

<sup>27</sup> *Művészeti krónika.* Új Idők, 1912. március 17. XVIII. évf. 12. 292–293.

<sup>28</sup> Miklósi-Sikes Csaba: *Fényképészek és műtermek Erdélyben, 1839–1916.* Székelyudvarhely 2001. 164–165.

<sup>29</sup> *Kőváry Endre meghalt.* Újság, 1918. augusztus 4. XX. évf. 180. 3; *Újtordai Kőváry Endre.* Keresztény Magvető, 1918. LIII. évf. 5. füzet. 168. (Az unitárius egyház folyóiratának pár soros nekrológia az egyház tanácsosaként említi az elhunytat.)

Köváry Endre a kolozsvári művészközösség legidősebb tagjaként élte meg az új évszázad elejét. Olyan mélysége ez az időeknek, mely stíluskorszakok egész során ível át. Éppen ő az és egy-két pályatársa, kiknek művészete még kapcsolódási pontokat őriz az erdélyi biedermeier kihunyó világával, és tart a historizmus oly sokáig megingathatatlanak tűnő kánonja felé. Szemlélete innen kezdve moccanatlan állóképet mutat. Átsuhantak felette a szecessziós mozgalmak, és az már nem is kérhető számon rajta, hogy érintetlenül hagyták az azután történetek.

Bécsben, az akadémián a mesterségbeli tudás biztonságát szerezte meg. Ilyen irányú elmélyülését segítették azután az ottani gyűjteményekben végzett képmásolásai, melyekből egész kollekciót hozott haza. Az akadémia falain kívül még láthatta, hogy a biedermeier divatja nem múlt el egészen. Bécsi otthonokban változatlanul népszerűek voltak Kriehuber miniatűr munkái, litográfiái és Waldmüller kicsit édeskés festményei ugyanúgy. Egyébként az oktatás mezeiségei ellen mindig lázadó Waldmüllert éppen tanulmányai kezdetén, 1857-ben távolították el az akadémiáról, hogy azután rehabilitálják. Köváry bécsi rajzai között maradtak késő biedermeieres ízű ábrázolások, de fontosabb lehet a tiszta romantika ízlésére mutató Delacroix-képmás, melyről már szó esett. Az életképfestészet is bécsi örökség, melyet itthon sokáig kultivált.

Hazatérése után a biedermeier formákhoz külsőségekben még mindig ragaszkodó pályatársak közösségére talált. Sikó Miklós, Vastagh György és a mindnyájuknál idősebb Simó Ferenc éltette tovább a letűnt kor és divat hagyományait. Különösen a Pesten és Bécsben tanult Vastagh György példája hatott reá, azé a festőé, aki egy ideig Kolozsváron telepedett le. A zsánertémák, leginkább a cigányok életéből vett jelenetek mindkettejük pályáját tartósan elkísérték.

Mint korábban a reformkor vándorfestői, vagy akár Barabás Miklós, a hazatért Köváry is nemesi portré-galériák kiegészítésében jutott rendelésekhez. Rendszerint nem egyetlen kép megfestéséről volt szó, hanem a családtagok mindegyikének megörökítéséről, tönkrement képmások felújításáról vagy éppen újraalkotásáról. Ez huzamosabb ott-tartózkodást, kastélybeli életet jelentett a kor festői számára. Köváryval kapcsolatban az Erdélyi Posta 1863. december 10-i száma arról tudósított, hogy a festő „a múlt tavaszt és nyarat b. [báró] Radák Ádám ózdi birtokán tölté, hol a Radák nemzetség nagyszerű képtárából még hiányzó családtagokat festette le”.<sup>30</sup> A négy sarokbástyás, egykor impozáns magyarózdi kastély a 19. század utolsó negyedéig, a család kihalásáig állt a Radákok birtokában.<sup>31</sup>

Az is igencsak jellemzője a kornak, hogy a festők közül sokan megpróbálkoztak a fényképészettel. Volt, aki saját műtermet nyitott, és volt olyan, aki fotográfusokkal társulva a mechanikus képrögzítés tökéletesítésében – fényképek színezésében – segédkezett. Kolozsváron erre több példa is akad a fényképészet hőskorából. Vastagh György 1858-ban Veress Ferencsel társult, majd Urlaky Jánossal önálló műtermet nyitott. Pár év után, 1865-ben ismét Veress mellett működött, 1876-tól pedig Borsos József pesti fényképészetében dolgozott. Köváry Endre az ugyancsak jeles kolozsvári fotográfusnak, Tauffer Gyulának lett a segítőtársa. A módos kereskedőcsaládból származó Tauffer az Óvárban, a Mátyás-szülőházzal szemben levő épületben Kolozsvár második jelentősebb fényképész műtermét 1865-ben nyitotta meg. Köváry a következő évben társult vele, és éveken át segítségére volt a sokszor még tökéletlen fényképek színezésében.<sup>32</sup>

<sup>30</sup> *Jeles ifjú festésziünk, Köváry Endre...* Erdélyi Posta, 1863. december 10. I. évf. 40. 161.

<sup>31</sup> Horváth István: *Magyarózdi toronyalja*. Kvár 1971. 24–25.

<sup>32</sup> Miklósi-Sikes Cs.: *i. m.* 202.



Ez a munka, a kereset a portré-megrendelésekhez képest a napi kiadások aprópénze lehetett. A festőt pedig egyre többen keresték föl megbízatásokkal. Az említetteken kívül ezekről próbálunk itt számot adni.

Bátyjáról, Kövály Lászlóról festett portréja a Magyar Történelmi Képcsarnok számára készült. A képrendelés annak a megbecsülésnek volt a kifejezője, mellyel a magyar tudományos élet Köválnak, elsősorban mint statisztikusnak úttörő munkásságát honorálta.

Schütz Jánosról fénykép után készült festménye 1886-ban annak a lelkes embernek állított emléket, aki Kolozsvár városrendezésének úttörője volt.

Egyéni megbízatások váltakoztak a közületekkel.

Az 1876-os új vármegyei beosztás után a megyeházák közgyűlési és tanácsstermeinek díszítése számos alkotónak, így a kolozsvári Melka Vincének és Kövály Endrének egyre több megrendelést juttatott. Kövály 1886-ban készült el báró Kemény György, Torda-Aranyos vármegye főispánjának életnagyságú képével a megyeházi díszterem számára. 1893-ban az uralkodó képét festette meg, ugyancsak életnagyságban Szilágy vármegye megbízásából. A Szilágy megyei vezetőséggel kialakult jó kapcsolatára jellemző, hogy a fenti és a már említett Kölcsény-kép mellett 1899-ben tőle rendelték meg a merénylet áldozatául esett Erzsébet királyné képmását.

Kései munkái között 1901-ben készült a Bartha Miklósról, gr. Almási Imréről és Ugron Istvánról készült képmása. Utóbbi azért is érdekes, mert Ugron István egyike volt Kolozsvár jelentős műgyűjtőinek.

Az említett művek jelentős részét a történelem viharai szerteszét szórták. A megyei vagy városi tanácsstermekben elhelyezett képeket a közhatalomváltozás után mindenütt leszedték a falakról. Padláson, pincékben hányódtak az impozáns méretű alkotások, melyeket gyakran díszes kereteikért bontottak szét.

Ettől a sorstól nagyrészt megkímélődtek az egyházi rendelésre készült festmények. Ezek a püspökségek képgyűjteményében, az egyházi főhatóságok, illetve a protestáns teológia dísztermében látható portrégalériában maradtak meg.

Kövály Endre festményei legnagyobb számban érthetően saját felekezete, az unitárius egyház birtokában találhatóak föl. Kolozsváron a püspökség tanácstermében áll kiemelkedően szép alkotása: Kovács János (1846–1905) képmása.<sup>33</sup> A festő minden külsőség nélkül elevenítette meg az élénk tekintetű, szép, komoly, szakállas férfit, kinek arcára a fehér ingmell és gallér vetít világító fényt. Kövály igen jól ismerte képének modelljét, hiszen Kovács az unitárius kol-



Kövály Endre: *Bordó ruhás nő*  
(Olaj, vászon, 38x28 cm, jelezve jobbra lenn: Kövály,  
Kolozsvár, magántulajdon)

<sup>33</sup> Olaj, vászon, 75×59,5 cm, j. n. Ltsz. UP-61.

légium tanára, majd igazgatója volt. Egyébként is érdekes alakja a korabeli Kolozsvárnak, akit angolbarát megszállottsága miatt ismerősei csak „Mister”-nek neveztek. Az általa életre keltett „Kolozsvár English Conversation Club” az angol nyelv szélesebb körű társadalmi elterjedését szolgálta. Walter Crane-t ő kalauzolta egész kolozsvári és kalotaszegi útján, és a műtermekben is ő mutatta be neki a festőket. Ugyanebben a tanácsteremben áll Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) portréja.<sup>34</sup> A festmény kimutathatóan Simó Ferenc ismert litográfiája nyomán készült; egész beállítása, megkomponálása erre vall. Pengevékony arcú, aszketikus alkat képmása rögzítődött a vásznon. A reformkor nagy alakjának magasrendű szellemisége sugárzik a képről.

Unitárius egyházi rendelésre készült Nagyajtai Kovács István (1799–1872), Kaáli Nagy Elek (1816–1878) portréja s az említett két, Berde Mózeset ábrázoló festmény. Ezek a püspökség képgalériájában jó állapotban megmaradtak. Ugyanitt még számos festménye látható, közelebről meg nem határozható portrék (köztük egy női képmás is), illetve a kolozsvári unitárius templomot ábrázoló, 1885-ből keltezett olajkép.

A kolozsvári evangélikus egyház birtokában maradt meg Schuster Károly idősebb kori portréja.<sup>35</sup> E rendeléssel a valamikor sokkal népesebb egyházközség annak a kiváló tanítómeszternek állított emléket, aki az egykori lutheránus elemi iskolának 1848 és 1888 között megbecsült vezetője volt.

Az Egyesült Protestáns Teológiai Intézet kolozsvári székházának történetileg is igen értékes képgyűjteményében több azonosítatlan Kőváry-portré lehet. Aláírt-jelzett képmás azonban mindössze egy van a díszterem portrégalériájában. Ez a festmény Bartók György (1845–1907) református püspököt ábrázolja,<sup>36</sup> és Kőváry kései munkái közé tartozik. A simán eldolgozott képfelület és szuggesztív kifejezés a festő nagy gyakorlatára utal.

Műtermében azonban ez a korszakokat átívelő portréfestő gyakorlat sokszor rutinná sekélyesedett. Különösen akkor, ha nem élő alak után, hanem emlékezet vagy fénykép nyomán készült a megrendelt kép. Ilyenkor a festő a részletek kidolgozottságával ellensúlyozta a szemtől való távolságot. Díszes öltözékek, kardhüvelyt és markolatot díszítő drágaköves foglalatok (például a Berde Mózes-portrén) kötik le a néző tekintetét. De ez volt – legalábbis kezdetben – a „képírókkal” szembeni elvárás is. A modorosság, a rutin csapdájával kellett a kor portréfestőinek szembenéznie. Nagyon megszívlelendők azok az észrevételek, melyeket már az 1883-as első kolozsvári csoportkiállítás kapcsán leírva találunk: „Oly körülmények között, amidőn a közönség a szigorú hasonlatosságra fekteti a legnagyobb súlyt, igen kevés tere maradt a művészi alkotóerőnek. A közönség nagy része zokon veszi a festőtől, ha nem ragaszkodik az utolsó részletekig tárgyához, és sokszor egy családi aranylánc vagy értékes csipke kirívó kidolgozására nagyobb súlyt fektet, mint a képen levő művészi összhangra.”<sup>37</sup>

Mindehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy nem csak ezek a művészetén kívüli elvárások szürkítettek el ígéretes alkotókat, hanem az elszigeteltség, a kapcsolatok hiánya is.

Kőváryra nagyon ráillik ez az alaphelyzet. Igazságtalanok lennénk azonban vele szemben, ha csupán a megrendelésre festett portrék egymásba érő sorából következtetnénk képességeire. Amikor igazán kedvére való témán dolgozott, messze túl tudott lépni a modorosságokon és középszerűen. Kolozsvári magángyűjteményben maradt meg egy kisméretű festménye, mely a modorosságaitól azonosíthatatlansága miatt a *Bordó ruhás nő* címet kapta.<sup>38</sup> Gondolataiba merült fiatal nőt ábrázol, elegáns tartással és dekoratív öltözetrel. Modellt ül a festőnek, még sincs rajta

<sup>34</sup> Olaj, vászon, 70×58,5 cm, j. n. Ltsz. UE-643.

<sup>35</sup> Olaj, vászon, 80×58 cm, j. n., a kolozsvári evangélikus templom karzatán.

<sup>36</sup> Olaj, vászon, 80×60 cm, j. j. I. Kőváry. Az Egyesült Protestáns Teológiai Intézet tulajdona, Kolozsvár.

<sup>37</sup> Kolozsvári Közlöny, 1883. március 1. II. évf. 48. 3.

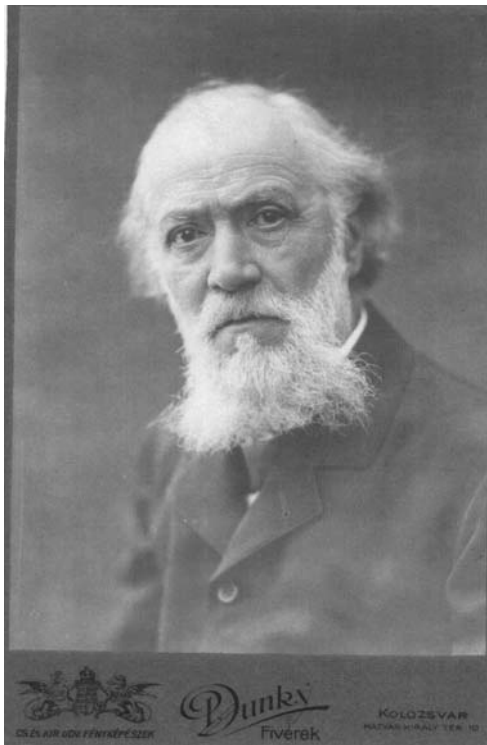
<sup>38</sup> Olaj, vászon, 38x28 cm, j.j.l. Kőváry. Nicolae Giurgiu hagyatékában, Kolozsvár.

semmi beállítottság, egyszerűnek és meghatóan őszintének érezzük. A festő hagyatékában ez a kép nem lehet egyedülálló; lappangó művek sora társulhat hozzá. Mindenképp a legmagasabb mércét mutatja, melyet Kőváry elérhetett, amíg az idejétmúlt historizmus az ő képalkotását is kiszikkasztotta.

A portrék mellett, melyekre a leginkább volt társadalmi igény, a festőt nem a tájbrázolás, hanem a zsánertémák foglalkoztatták. Bécsi tanulóéveitől kezdve születtek ilyen művei, és ez az elhaló műfaj kísérte idősebb korának munkásságát is. Lyka Károly lexikoni szócikke Kőváry zsánerképei között a *Szerelmi valomás*, *Kútnál*, *A libatolvaj* és a kedvelt cigánytémák között a *Bogrács körül* című festményeit említi. Utóbbi azonos lehet az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1902-es tárlatán bemutatott *Cigányvacsora* című képével. Műtermében járva ifj. Téglás Gábor *Incselkedés* című tipikus zsánerképét írja le. Szegényesen bútorozott szobában fiatal nő néz mosolyogva egy három-négy éves leánykára.<sup>39</sup> Ritkábban egy-egy csendélet is kikerült műterméből. Egyik ilyen munkája az egész képfeületet betöltő, vázában álló dús szegfűcsokor.<sup>40</sup> A surlófénybe állított váza szokványosságát nagy mesterségbeli tudással megfestett virágszirmok ellensúlyozzák.

Kővárynak a tájkép iránti érzéketlensége is egyik oka annak, hogy érintetlenül hagyták a műtermekből a szabadba kilépett festészet forrongó nagy színeváltozásai. Megmaradt a műcsarnoki festészet kánonjainál. Ahhoz már túl idős volt, hogy a francia impresszionisták vagy közelebbről megtapasztalhatóan a nagybányaiak festészete hitében megingathassák. Így meg kellett érnie a 20. század kezdetén azokat a támadásokat, melyek festészetét a múltba utalták, és a kolozsvári alkotók közösségén belül személyében is bántották. „A »Kőváriádákkal« itt az ideje egyszer s mindenkorra »végezni«” – olvasható egy pamfletszerű tárlatbemutatóban az 1902-es évben.<sup>41</sup>

Halála után sokáig művészeti írásokban is alig-alig esett szó róla. Az első világháborút követően az erdélyi művészetben is olyan új tendenciák nyertek mind erőteljesebben teret, melyeknek kevés kapcsolódása volt a múlttal. Emlékét inkább csak jelzésszerűen idézte meg az 1941-ben Kolozsváron rendezett *Erdélyi művészeti kiállítás*. A Felvinczi Takács Zoltán által szervezett nagyszabású rendezvény képanyagában kapott helyet Kőváry Endre vázlatkönyve és a Schuster Károlyról készült portré, utóbbi a kolozsvári evangélikus egyház birtokából.<sup>42</sup>



Az idős Kőváry Endre a Dunky fivérek felvételén, 1905 körül

<sup>39</sup> Ifj. Téglás Gábor: *Kolozsvári képirók*. I. h.

<sup>40</sup> Olaj, vászon, 50x34,5 cm, j.j.l. Kővári. Gacsó Bertalan tulajdona, Budapest.

<sup>41</sup> Dr. Szimplícus: *Kolozsvári művészek a tárlaton*. Újság, 1902. október 19. IV. évf. 289. 1–2.

<sup>42</sup> *Erdélyi művészeti kiállítás*. Kolozsvár 1941. Katalógus, Felvinczi Takács Zoltán előszavával.

A kolozsvári Művészeti Múzeum raktárában őrzött Kőváry-portrék (köztük Szentmihályi Zsigmond arcképe) már lepusztult állapotuk miatt sem voltak kiállíthatók.<sup>43</sup>

Kőváry Endre alkotói hagyatékában virtuális értéket képviselnek olyan művek, melyekről csak címük nyomán van tudomásunk (mindeddig nem bukkantak elő), mégis kiemelt fontossággal bírnak. Ilyenek néprajzi érdeklődését dokumentáló képei.

Meglepően korai próbálkozások ezek, melyekről az etnográfiai irodalom aligha vett még tudomást. Pedig Erdély néprajzilag színes vidékei, Kalotaszeg vagy Torockó táji ikonográfiájához igencsak hozzátartoznak. Az 1883-as első kolozsvári csoportkiállításon, mint erről már szó volt, *Kalotaszegi leány* című képével tűnt föl Kőváry. Ez a festmény azonban korábbi keltezésű, és van egy „párképe” is, a *Torockai leány*. Mindössze egy rövid hír, alig fölfedezhető tudósítás szól arról, hogy a festő ezzel a két művel nevezett be az 1873-as bécsi világkiállításra.<sup>44</sup> Néprajzi témákra, melyek ilyen korai időkből feltétlen dokumentumértékkel bírnak, valószínűleg Kőváry László hívta föl öccse, a festő figyelmét. A múlt minden értéke iránt érdeklődő Kőváry László ugyanis az elsők között írt Kalotaszeg magyar népéről.<sup>45</sup>

<sup>43</sup> Muzeul de Artă Cluj-Napoca – Catalog patrimonial, 1976. 54–55.

<sup>44</sup> Kolozsvári Közlöny, 1873. április 13. XVIII. évf. 85. 3.

<sup>45</sup> Kőváry László: *A kalotaszegi magyar nép Erdélyben.* = *Magyar- és Erdélyország képeiben.* Kiadják és szerkesztik Kubinyi Ferenc és Vahot Imre. Pest 1854. II. 135–137.